

Jaarverslag Henri Polak leerstoel 2003/2004

Prof. dr. P.T. de Beer

In april 2003 werd ik door het college van bestuur van de Universiteit van Amsterdam benoemd tot bijzonder hoogleraar arbeidsverhoudingen, in het bijzonder de plaats, historische en toekomstige betekenis van de vakbeweging in economisch, sociaal en politiek opzicht. Op 1 juli 2003 ben ik mijn werkzaamheden begonnen. In dit stuk doe ik verslag van de werkzaamheden in het eerste jaar, dat wil zeggen in de periode 1 juli 2003 – 30 juni 2004.

De aanstelling voor 0,5 fte als bijzonder hoogleraar wordt gecompleteerd met een aanstelling van 0,5 fte (tot 31 december 2003 0,3 fte) als senior onderzoeker bij het Amsterdams Instituut voor ArbeidsStudies. In de praktijk lopen beide aanstellingen in elkaar over. In dit verslag wordt dan ook niet expliciet onderscheid gemaakt tussen activiteiten die specifiek onder de Henri Polak leerstoel vallen en activiteiten voor AIAS.¹

Het eerste jaar stond vooral in het teken van kennismaking met de vakbeweging en de voorbereiding van het onderzoeksproject 'solidariteit en verzorgingsstaat'. Daarnaast verrichtte ik een groot aantal kleine, ad hoc-activiteiten, die mede tot doel hadden meer bekendheid aan de leerstoel te geven.

Contacten met de vakbeweging

Aangezien ik geen noemenswaardig beroepsverleden in de vakbeweging had, heb ik het eerste jaar vrij veel tijd gestoken in kennismaking met de vakbeweging. Allereerst heb ik (tezamen met Arie Stolk) kennismakingsgesprekken gevoerd met de voorzitters van de drie vakcentrales, Lodewijk de Waal (FNV, op 10 juli 2003), Doekle Terpstra (CNV, op 4 september 2003) en Ad Verhoeven (MHP, op 25 september 2003). Verder heb ik gesproken met medewerkers en bestuurders van onder meer de FNV vakcentrale, FNV Bondgenoten, FNV Bouw, FNV Kiem en CNV Bedrijvenbond. Mede naar aanleiding van mijn oratie op 7 oktober 2004 hield ik inleidingen over de positie en de rol van de vakbeweging voor het Algemeen Bestuur van het CNV (15 maart 2004), voor het Federatiebestuur van de FNV (18 mei 2004), voor beleidsmedewerkers van FNV Bondgenoten (11 februari 2004), voor beleidsmedewerkers en bestuurders van de ACOP (10 maart 2004), voor beleidsmedewerkers en bestuurders van het CNV (22 april 2004) en voor kaderleden en bestuurders van FNV Bouw (26 april 2004). Verder adviseerde ik Orbis bij een onderzoek in opdracht van FNV Bondgenoten over het zelf verzekeren van sociale risico's en Basis & Beleid voor een onderzoek over moderne belangenbehartiging.

Ik ben in het verslagjaar tevens de voorbereidingen gestart voor een periodiek rondetafelgesprek met jonge medewerkers van de vakbeweging. Het ligt in de bedoeling om enkele malen per jaar met een min of meer vaste groep medewerkers en bestuurders jonger dan circa 40 jaar van verschillende vakcentrales en vakbonden bijeen te komen om in een ongedwongen sfeer een middag van gedachten te wisselen over belangrijke thema's voor de vakbeweging. Het gaat hierbij om de verkenning van thema's voor de langere termijn. Bedoeling van deze rondetafelgesprekken is om enerzijds de gedachtevorming en ideeënontwikkeling in de vakbeweging te stimuleren en anderzijds medewerkers van uiteenlopende bonden met elkaar in contact te brengen.

Onderzoek

Vanwege de nadruk die ik heb gelegd op kennismaking met de vakbeweging, waaruit onder meer een fors aantal lezingen voortvloeide, en de voorbereiding van mijn oratie ben ik in het eerste jaar nog niet met een eigen onderzoek begonnen. Wel heb ik een onderzoeksplan opgesteld voor een meerjarig onderzoek naar 'solidariteit en verzorgingsstaat', dat medio 2004 van start gaat. Voor dit onderzoek is een subsidie aangevraagd en verkregen van Stichting Instituut GAK. Deze subsidie wordt onder meer gebruikt om een postdoc-onderzoeker aan te trekken. Daarnaast wordt in het kader van dit project ook een aantal activiteiten in De Burcht georganiseerd, waaronder symposia, debatten en exposities. Het onderzoek 'solidariteit en verzorgingsstaat' behelst een zowel theoretische als empirische analyse van de gevolgen van twee belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen, individualisering en internationalisering, voor de beleving en de organisatie van de solidariteit. Dit project, dat in totaal drie jaar zal duren, zal uitmonden in een aantal toekomstscenario's van de verzorgingsstaat. (Het projectvoorstel is als bijlage 4 bij dit verslag gevoegd.)

In het verslagjaar voerde ik hiernaast enkele kleine onderzoeken uit.

Allereerst maakte ik, ten behoeve van mijn oratie, een inventarisatie van ontwikkelingen op een aantal belangrijke sociaal-economische terreinen in de afgelopen eeuw, om op basis daarvan een oordeel te kunnen vellen over de mate waarin de vakbeweging haar doelstellingen heeft gerealiseerd. Mijn oratie heb ik op 7 oktober 2003 uitgesproken. De bewerkte tekst hiervan is in januari 2004 door Vossiuspers gepubliceerd onder de titel *Tien geboden voor de vakbeweging*.

In het kader van het project 'grenzeloze solidariteit' van De Balie onderzocht ik de relatie tussen migratie en de organisatie van de solidariteit in de verzorgingsstaat (onder de titel 'Insluiting en uitsluiting: keerzijden van de verzorgingsstaat' gepubliceerd in de bundel *Grenzeloze solidariteit*).

---

¹ Tot en met 31 december 2003 was ik tevens voor een dag in de week verbonden aan de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, als coördinator van het project 'waarden, normen en gedrag'. Over deze werkzaamheden wordt in dit jaarverslag verder niets vermeld.

Voor de jaarlijkse conferentie van de European Association of Labour Economists (EALE), in september 2004 te Sevilla, schreef ik een paper over de effecten van arbeidsparticipatie op armoede, inkomensongelijkheid en welvaart.

Ten behoeve van een symposium ter gelegenheid van het afscheid van Carlo van Praag van het Sociaal en Cultureel Planbureau voerde ik een metastudie van SCP-onderzoek uit naar het verschijnsel individualisering. Dit onderzoek werd tevens benut voor het project 'Kiezen voor de kudde' van prof. Jan Willem Duyvendak en Menno Hurenkamp, dat resulteerde in een bundel met dezelfde naam.

Onderwijs

De onderwijsactiviteiten beperkten zich in dit eerste jaar tot enkele (gast)colleges, de voorbereiding van enkele leergangen en colleges en de begeleiding van een studente en een aio.

In het kader van de module Arbeidseconomie I van de masteropleiding van AIAS verzorgde ik het college over arbeidsmarkt en loonvorming. Tevens gaf ik een gastcollege over 'The Dutch model in a European perspective' aan cursisten uit de nieuwe EU-landen in het kader van het training programme ADEPT-Social Affairs/Employment, waarin Clingendael, AIAS en de Universiteit van Tilburg participeren. Ten slotte gaf ik een drietal gastcolleges aan studenten van de Hogeschool van Amsterdam en van de Sociale School Heverlee (België).

AIAS en De Burcht organiseren gezamenlijk in beginsel ieder half jaar een leergang voor professionals werkzaam in de sfeer van HRM, vakbonden, arbeidsmarktorganisaties e.d. Hierbij zijn, naast mij, tevens prof. Frans Leijnse (UvA), dr. Marc van der Meer (AIAS) en Arie Stolk (De Burcht) betrokken. Voor het najaar van 2003 betrof het een leergang over waarden en normen rond werk en inkomen en voor het voorjaar van 2004 een leergang over diversiteit op de werkvloer. Helaas konden beide leergangen geen doorgang vinden omdat zich onvoldoende deelnemers aanmeldden. Gepoogd zal worden deze leergangen in 2005 (in omgekeerde volgorde) alsnog te organiseren, waarbij voor de werving samenwerking is gezocht met de NVP (Nederlandse Vereniging voor Personeelsmanagement & Organisatieontwikkeling).

Tezamen met Marc van der Meer (onderwijscoördinator van AIAS) werkte ik aan de voorbereiding van het domein Arbeid en organisatie voor tweedejaars studenten van de brede bacheloropleiding Gedrag en samenleving van de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen van de UvA. Hiervan maakt een nieuw op te zetten interdisciplinair vak Arbeidsstudies deel uit, dat in het collegejaar 2004/05 voor het eerst zou worden gegeven. Helaas zal ook dit in het komende jaar geen doorgang kunnen vinden doordat een te gering aantal eerstejaars studenten voor dit domein heeft gekozen.

AIAS (Marc van der Meer), De Burcht (Arie Stolk en Paul de Beer), GBIO (Jan Cremers) en Hans van den Hurk (zelfstandig adviseur) bereidden voor het eind van 2004 een leergang voor over sociaal overleg in de onderneming, bedoeld voor (toekomstige) OR-trainers. Deze leergang zal eind 2004/begin 2005 voor het eerst worden gehouden.

Naast deze (voorbereidingen van) colleges begeleidde ik, tezamen met prof. Jelle Visser, de studente sociologie Nynke Wiekenkamp bij haar stage bij AIAS en bij haar scriptie over sociale uitsluiting. Tezamen met prof. Evert Verhulp ben ik co-promotor van Janneke Vosse die als aio bij het Hugo Sinzheimer Instituut een proefschrift schrijft over sociale zekerheid en 'flexicurity'.

Tevens nam ik twee maal zitting in een promotiecommissie, eenmaal van een promovenda aan de UvA (die haar proefschrift uiteindelijk introk) en eenmaal van een promovendus aan de VU, Robert Mosch, die op 7 oktober 2004 zal promoveren op een proefschrift over de economische effecten van vertrouwen.

Activiteiten van De Burcht

Vanwege de relatie tussen de Henri Polak leerstoel en het Henri Polak Instituut ben ik tevens betrokken bij een aantal activiteiten van De Burcht. Naast de hiervoor reeds genoemde activiteiten (met name de leergangen van AIAS en De Burcht) gaat het onder meer om de organisatie van een reeks debatten over sociaal-economische thema's in De Burcht. De uitvoering hiervan is in handen van Cristan van Emden (medewerker van De Burcht), maar ik lever hiervoor inhoudelijke 'input'.

Publiciteit

Bij mijn aanstelling heeft het curatorium van de leerstoel de wens uitgesproken dat ik de Henri Polak leerstoel meer profiel zou geven door nadrukkelijk 'naar buiten' te treden en mij te mengen in maatschappelijke discussies. In het verslagjaar heb ik getracht hieraan te voldoen door veelvuldig journalisten van dag- en weekbladen te woord te staan, door diverse optredens voor radio en televisie en door het schrijven van opinie-artikelen voor verschillende dagbladen. Met *Het Parool* heb ik een afspraak om in beginsel maandelijks een bijdrage over een sociaal-economisch onderwerp te schrijven voor de pagina 'Meningen'. Verder heb ik diverse stukken geschreven voor onder meer *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad* en *Het Financieele Dagblad* (zie bijlage 3 met publicaties).

Interviews en mediaoptredens vonden meestal hun aanleiding in actuele maatschappelijke gebeurtenissen rond de arbeidsverhoudingen in Nederland, zoals het najaars- en het voorjaarsoverleg en de discussies over prepensioen en langer werken.

Nevenactiviteiten

Bijlage 2 geeft een overzicht van mijn nevenactiviteiten die niet direct voortvloeien uit mijn functie als hoogleraar, hoewel zij hier over het algemeen wel verband mee houden. Het gaat onder meer om

redactiewerk voor enkele vaktijdschriften en het lidmaatschap van de begeleidingscommissie van enkele onderzoeken.

Plannen voor het komende jaar

Het ligt in mijn bedoeling om het komende jaar (2004/2005) een zwaarder gewicht te leggen op het verrichten van eigen wetenschappelijk onderzoek. Het gaat hierbij in de eerste plaats om het onderzoek 'Solidariteit en verzorgingsstaat' dat in de eerste helft van 2004 op de rails is gezet. In de loop van het komende jaar zullen hieruit de eerste (deel)publicaties voortvloeien.

Verder zal ik tezamen met prof. Jelle Visser van AIAS bij de Stichting Instituut GAK een onderzoeksvoorstel indienen voor een onderzoek naar de verantwoordelijkheidsverdeling tussen overheid en sociale partners met betrekking tot de sociale zekerheid en het arbeidsmarktbeleid.

Daarnaast hoop ik ook tijd te kunnen vrij maken voor enkele kleinere ad hoc-onderzoekjes.

Verder is het de bedoeling in het komende jaar meer ruimte te maken voor onderwijsactiviteiten. Nu het college Arbeidsstudies in het kader van de bachelor Gedrag en samenleving voorlopig geen doorgang vindt, zal ik bezien of het mogelijk is een keuzevak te gaan geven. Daarnaast blijf ik beschikbaar voor de begeleiding van studenten en promovendi.

Ik hoop hiernaast een actieve bijdrage te kunnen leveren aan de herpositionering van De Burcht en in het bijzonder van het Henri Polak Instituut, die de komende jaren haar beslag zou moeten krijgen.

Bijlage 1

Lezingen, gastcolleges e.d.

- 20 september 2003: presentatie van het paper 'The impact of labour participation on social security dependency, poverty and welfare' op de conferentie van de European Association of Labour Economists (EALE), Sevilla
- 7 oktober 2003: oratie 'Tien geboden voor de vakbeweging', Lutherse kerk, Amsterdam
- 20 oktober 2003: gastcollege 'The Dutch model in a European perspective' voor ADAPT, Clingendael, Den Haag
- 11 november 2003: coreferaat op het congres 'De virtuele volkstelling', SISWO/CBS, Amsterdam
- 13 november 2003: lezing 'De waarde van individualisering en de normen van sociaal-wetenschappelijk onderzoek' op het symposium t.g.v. het afscheid van Carlo van Praag van het SCP, Den Haag
- 20 november 2003: inleiding voor het bestuur van BouwNed over de (arbeidsmarkt)positie van allochtonen, Woerden
- 28 november 2003: inleiding voor het vakbondscafé van Solidariteit over de toekomst van de vakbeweging, Amsterdam
- 10 januari 2004: lezing 'Eerste en tweederangs burgers', De Balie, Amsterdam
- 22 januari 2004: lunchseminar AIAS over 'migration and the welfare state', Amsterdam
- 29 januari 2004: lezing voor de alumni van de AIAS master over waarden en normen op de werkvloer, Amsterdam
- 30 januari 2004: college voor de AIAS master over loonvorming, Amsterdam
- 11 februari 2004: inleiding voor medewerkers van FNV Bondgenoten over de toekomst van de vakbeweging, Oisterwijk
- 18 februari 2004: voorzitter van debat over ondernemingsraden en arbeidsvoorwaarden, De Burcht, Amsterdam
- 10 maart 2004: inleiding voor ACOP-studiedag over de toekomst van de sociale zekerheid, Utrecht
- 15 maart 2004: inleiding voor het Algemeen Bestuur van het CNV over verantwoordelijkheidsverdeling t.a.v. de sociale zekerheid, Doorn
- 16 maart 2004: inleiding voor het Ottonecongres 'Arbeid, tijd en flexibiliteit' over welvaart en geluk, Utrecht
- 18 maart 2004: inleiding voor de Algemene Rekenkamer over arbeidsparticipatie en armoede, Den Haag
- 25 maart 2004: coreferaat op AIAS-seminar 'Employment in Europe' over immigratie, Amsterdam

- 5 april 2004: presentatie voor de ILPC-conference over 'The Dutch trade unions at a crossroads', Amsterdam
- 14 april 2004: inleiding voor de OR van Euradius over werknemersparticipatie, Elspeet
- 21 april 2004: lezing 'Alles voor de winnaar!' voor het afscheidssymposium van Jacques van Hoof, Leiden
- 22 april 2004: inleiding voor het CNV over de toekomst van de vakbeweging, Utrecht
- 23 april 2004: inleiding voor de Synthesis-conferentie over arbeid en civil society, Tilburg
- 26 april 2004: inleiding voor studiedag van de FNV Bouw over de toekomst van de vakbeweging, Ede
- 28 april 2004: voorzitter van workshop over de rechtvaardigheid van inkomensverhoudingen, conferentie 'Ethiek voor arm en rijk', Amersfoort
- 18 mei 2004: inleiding voor het FNV-bestuur over de toekomst van de vakbeweging, Noordwijk aan Zee
- 4 juni 2004: voorzitter van forumdiscussie over de financiering van levensloopregelingen, congres Life course, Den Haag
- 8 juni 2004: gastcollege voor studenten van de Sociale School in Heuvelte [?] over het Nederlandse sociaal-economische beleid, Amsterdam
- 14 juni 2004: gastcollege voor studenten maatschappijleer van de Educatieve Faculteit Amsterdam (EFA) over de maatschappelijke betekenis van werk, Amsterdam
- 22 juni 2004: inleiding OAWS-symposium over flexibilisering van de arbeidsmarkt, Gorinchem
- 30 juni 2004: gastcollege voor studenten maatschappijleer van de Educatieve Faculteit Amsterdam (EFA) over waarden en normen, Amsterdam

Bijlage 2

Nevenactiviteiten

- Lid redactie *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*.
- Lid redactie *Socialisme & Democratie*.
- Lid redactieraad *Tijdschrift voor Openbare Financiën*.
- Lid Raad van Advies van Start Foundation.
- Voorzitter GroenLinks-commissie 'Modernisering sociale zekerheid'.
- Lid begeleidingscommissie onderzoek Basis & Beleid naar de toekomst van de belangenbehartiging.
- Voorzitter begeleidingscommissie van het IWI-onderzoek 'Tijdpaden van reïntegratie'.
- Lid begeleidingscommissie van een onderzoek van Nyfer naar werkende armen.

Bijlage 3

Publicaties²

- ‘Laat een Arabier niet de onderkant van uw schoenen zien!’, in: *Economisch Statistische Berichten*, jrg. 88 nr.4412, 4 september 2003 (Dossier handel en transactiekosten), p. D30-D31.
- ‘Sociale partners moeten eigen verantwoordelijkheid claimen’, in: *Zeggenschap/Tijdschrift over Arbeidsverhoudingen*, jrg. 14 nr. 2, 2003, pp.42-44.
- ‘Vakbonden moeten macht over sociale zekerheid eisen’, in: *Het Financieele Dagblad* (Optiek) 30 september 2003.
- ‘Gerechvaardigde sociale zekerheid’, in: *Filosofie & praktijk*, themanummer ‘Arbeids(on)geschikt?’ jrg. 24 nr. 4, pp. 16-30.
- ‘Het najaarsakkoord verhuult de problemen’, in: *Het Parool*, 1 november 2003.
- ‘Belastingvrij werken is geen optie’, in: *NRC Handelsblad*, 4 november 2003 (met Piet Renooy).
- ‘Meer geld naar de collectieve sector’, in: *Het Parool*, 2 december 2003.
- ‘Tien geboden voor de vakbeweging’, in: *Zeggenschap – over arbeidsverhoudingen*, jrg.14 nr. 4, december 2003, pp. 22-25.
- ‘De noodzaak van een groeiende verzorgingsstaat’, in: *Socialisme & Democratie*, jrg.60, nr.12, 2003, pp.49-52.
- ‘Een kwestie van selectie: de overheid en de informatievoorziening via internet’, in: *Beleid en Maatschappij* jrg. 30 nr.4, 2003, pp. 242-250 (met Huub Dijkstra).
- ‘Het najaarsakkoord: wedergeboorte of stuiptrekking van het poldermodel?’, in: *Tijdschrift voor Openbare Financien* jrg. 35 nr.6, 2003, pp.207-311.
- ‘Thema Arbeidsmarktbeleid in tijden van recessie: de kwetsbare arbeidsmarkt’, in: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken* jrg. 19 nr.4, 2003, pp. 328-331 (met Rudi Wielers).
- ‘Geluk’, in: *Trouw* (Letter & Geest), 27 december 2003.
- ‘Welvaart maakt niet gelukkig’, in: *Filosofie en bedrijf*, jrg. 15 nr. 4, december 2003.
- ‘Rotterdam moet hoogopgeleiden lokken’, in: *Economisch Statistische Berichten*, 9 januari 2004, p.3
- ‘Insluiting en uitsluiting: keerzijden van de verzorgingsstaat’, in: H. Entzinger en J. van der Meer (red.), *Grenzeloze solidariteit. Naar een migratiebestendige verzorgingsstaat*, Amsterdam: Uitgeverij De Balie, 2004.
- ‘Tweederangs burger niet per se uit den boze’, in: *Het Parool* 10 januari 2004.
- *Tien geboden voor de vakbeweging*, Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2004.
- ‘Geef mensen extra stem bij besteding van hun geld’, in: *Het Parool*, 7 februari 2004.
- ‘Wanneer verantwoordt rechts zich voor zijn falen?’, in: *NRC Handelsblad*, 16 februari 2004.

- 'Beter geen dan halve marktwerking', in: *Het Parool*, 28 februari 2004.
- 'De waarde van individualisering en de normen van sociaal-wetenschappelijk onderzoek', in: H. Boutellier, P. de Beer en C. van Praag, Bindingsloos of bandeloos? Waarden normen en individualisering, Werkdocument 103, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, maart 2004.
- 'Meer welvaart maakt niet gelukkig', in: A. Witteveen, T. Korver en H. Achterhuis (red.), *Arbeid, tijd en flexibiliteit*, Schiedam: Scriptum Management, 2004, pp. 33-45.
- 'Huwelijk geen entreebiljet voor Nederland', in: *NRC Handelsblad*, 26 maart 2004 (met Jola Jakson).
- *De moraal in de publieke opinie. Een verkenning van 'normen en waarden' in bevolkingsenquêtes*, SCP-onderzoeksrapport 2004/2, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, maart 2004 (met Paul Dekker, Joep de Hart en Christa Hubers).
- 'Niet iedereen heeft recht op een kind', in: *de Volkskrant*, 3 mei 2004 (met Jola Jakson). *Wat gij niet wilt dat u geschiedt ...*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004 (bewerking van 'Waarden, normen en de last van het gedrag'; met Paul den Hoed)
- 'Op zoek naar de verloren tijd', in: P. Sep en M. Verheije (red.), *Groot en klein verzet. Temporele ordening in Nederland*, Amsterdam: De Balie, 2004, pp. 115-124.
- 'Individualisering zit tussen de oren', in: J.W. Duyvendak en M. Hurenkamp (red.), *Kiezen voor de kudde*, Jaarboek *Tijdschrift voor de Sociale Sector*, Amsterdam: Uitgeverij Van Genneep, 2004, pp. 18-36.
- 'Regering kijkt te veel naar morgen: Is het dreigende personeelstekort zo ernstig dat het prepensioen moet worden afgeschaft?', in: *Het Parool*, 28 mei 2004.
- 'Inleiding', in: P.T. de Beer en C.J.M. Schuyt (red.). *Bijdragen aan waarden en normen*, WRR Verkenning 2, Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, pp. 9-14 (met C.J.M. Schuyt).
- 'Het debat over sociaal-liberalisme op herhaling', in: *Socialisme & Democratie* jrg. 61, nr. 5/6, 2004, pp.68-70.
- 'Work and poverty', in: C. Vrooman and S. Hoff (eds.), *The Poor Side of the Netherlands. Results from the Dutch 'Poverty Monitor'*, The Hague: Social and Cultural Planning Office/Statistics Netherlands, June 2004, pp. 127-146.
- 'Vier mythes over de arbeidsmarkt', in: *Unie* nr.3, juni 2004, p.11.
- 'Werken', in: *Werkwoordelijk. 5 opvattingen over investeren, geven, werken, ambiëren en beschouwen*, Eindhoven: Start Foundation 2004, pp.4-7.

---

² Een deel van de publicaties in dit overzicht vloeide voort uit eerdere werkzaamheden, met name voor de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Bijlage 4

Projectopzet Solidariteit en verzorgingsstaat

Inhoudelijke overwegingen

Een groot deel van de jaren tachtig stond in het teken van de crisis van de verzorgingsstaat. Onder invloed van economische ontwikkelingen (de diepe recessie na de tweede oliecrisis, de herstructurering van de economie) en maatschappelijke ontwikkelingen (gezinsverduunning, individualisering, immigratie) nam het beroep op de sociale zekerheid sterk toe en dreigde het stelsel onder zijn eigen gewicht te bezwijken. De verzorgingsstaat dreigde onbetaalbaar te worden en de financiële sanering van de publieke sector was dan ook het hoofddoel van het beleid van de drie kabinetten-Lubbers (1982-1994). Uiteindelijk bleek dit beleid een succes. In de loop van de jaren negentig liep de zogenaamde socialezekerheidsquote (de uitgaven voor de sociale zekerheid uitgedrukt in procenten van het bruto binnenlands product) aanzienlijk terug en hoewel het absolute aantal uitkeringsontvangers nog groeide (mede door de vergrijzing van de bevolking) daalde dit wel als percentage van de bevolking. De financiële houdbaarheid van de verzorgingsstaat leek dan ook niet langer een probleem en de discussie over de crisis van de verzorgingsstaat verstomde. Illustratief hiervoor is dat de fundamentele herbezinning op de sociale zekerheid, die het eerste ‘paarse’ kabinet (1994-1998) had aangekondigd, halverwege de rit werd afgeblazen: een dergelijke herbezinning leek niet meer nodig te zijn.

De economische recessie van de laatste jaren heeft de discussie over de verzorgingsstaat echter weer nieuw leven ingeblazen. Ogenscheinlijk zijn ook nu de financiële problemen de belangrijkste reden voor deze hernieuwde discussie. De uitgaven voor de sociale zekerheid en het financieringstekort van de overheid lopen weer op en ‘dus’ doet zich weer de noodzaak voor van ombuigingen en bezuinigingen om de uitgaven in de hand te houden. Toch gaat het in de huidige discussie om meer dan alleen de financiële houdbaarheid in het licht van een tegenvallende conjunctuur. Steeds vaker worden er vraagtekens gezet bij de duurzame houdbaarheid van de verzorgingsstaat in zijn huidige vorm, gezien de ingrijpende maatschappelijke veranderingen die zich aftekenen. In essentie gaat het hierbij om de vraag of een verzorgingsstaat die in zo sterke mate een beroep doet op de onderlinge solidariteit van de burgers nog wel van deze tijd is. Immers, zo is de impliciete of expliciete veronderstelling, het wordt steeds twijfelachtiger of men nog een beroep kan doen op de traditionele gevoelens van solidariteit en lotsverbondenheid die het fundament vormen onder de verzorgingsstaat.

Individualisering

In het bijzonder twee factoren zouden verklaren waarom de solidariteit aan erosie onderhevig is: de individualisering en de internationalisering. De individualiseringstrend houdt in dat mensen steeds vrijer worden om eigen keuzen te maken, hun leven naar eigen inzicht vorm te geven of hun eigen biografie te schrijven, zoals de Duitse socioloog Ulrich Beck het uitdrukt. Bij grotere keuzevrijheid

hoort echter ook meer eigen verantwoordelijkheid: mensen moeten worden aangesproken op de gevolgen van de keuzen die zij zelf maken. Deze ontwikkeling staat op gespannen voet met de uitgangspunten van de traditionele verzorgingsstaat. De uiteenlopende arrangementen van de verzorgingsstaat zijn immers tot stand gebracht om burgers te beschermen tegen de rampspoed die hen kan overkomen door de wisselvalligheden van het kapitalistische systeem en het moderne bestaan: ongevallen, ziekte, werkloosheid en inkomensverlies door ouderdom. Het uitgangspunt daarbij was dat mensen zelf niet of nauwelijks van invloed zijn op de risico's die zij lopen (*external risks* noemt de Engelse socioloog Anthony Giddens deze). De solidariteit die men in deze situatie betracht met degenen die door het noodlot worden getroffen, is in zekere zin ook eigenbelang: men kan immers ook zelf door dat lot worden getroffen. Als de risico's die mensen lopen en de kans dat een dergelijk risico zich voordoet echter in steeds sterkere mate worden bepaald door eigen keuzen (*manufactured risks* in de terminologie van Giddens), spreekt het niet langer vanzelf dat men solidair is met anderen. Waarom zou men moeten bijdragen aan de compensatie van een risico dat een ander vrijwillig en welbewust loopt? Waarom moet je als niet-roker solidair zijn met de ziektekosten van een roker? Waarom moet een kinderloze alleenstaande solidair zijn met een gehuwde vader die voor zijn kinderen wil zorgen? Waarom moet een werknemer in de industrie solidair zijn met een goedverdienende werknemer in de ICT-sector met een hoog burnout-risico? Waarom zou je als hardwerkende werknemer solidair zijn met een collega die een conflict met zijn werkgever aangrijpt om zich ziek te melden? Naarmate mensen er meer van overtuigd raken dat ieder zijn lot in eigen handen heeft, lijkt het fundament onder de solidariteit met de risico's van anderen verder te worden ondergraven.

Dit roept de vraag op of de verzorgingsstaat niet op een geheel andere leest moet worden geschoeid. In plaats van collectieve verantwoordelijkheid en solidariteit, zou hij volgens sommigen meer op eigen verantwoordelijkheid en vrijwillige risicospreiding moeten worden gebaseerd. Dit kan leiden tot suggesties voor alternatieven als de invoering van een ministelsel of privatisering van de wettelijke sociale zekerheid. Ook is denkbaar dat verantwoordelijkheid voor het stelsel meer bij de sociale partners wordt gelegd. Een ander alternatief is dat solidariteit meer op decentraal niveau wordt georganiseerd in lokale gemeenschappen. De formele 'koude' solidariteit zou dan ten dele plaats maken voor de informele 'warme' solidariteit binnen gezin en familie, vriendenkring en buurt. Hierin zou ook kunnen passen dat van jongeren wordt gevraagd zich gedurende enige tijd beschikbaar te stellen voor sociale dienstverlening, bijvoorbeeld in de vorm van een maatschappelijke dienstplicht.

Internationalisering

Ook de internationaliseringstrend kan de traditionele solidariteit aan het wankelen brengen. Solidariteit beperkt zich altijd tot een bepaalde groep. Men kan alleen solidair met anderen zijn bij de gratie van het feit dat sommigen, velen, van deze kring van solidariteit worden uitgesloten. Solidair zijn met iedereen betekent in de praktijk dat men solidair is met niemand. De solidariteit die tot uitdrukking wordt gebracht in de verzorgingsstaat heeft van oudsher een sterk nationaal karakter. De

arrangementen van de verzorgingsstaat zijn in beginsel voorbehouden aan legale ingezetenen van de betreffende natiestaat. Het is dan ook in belangrijke mate aan de opkomst van de verzorgingsstaat te danken of te wijten, dat het overschrijden van landsgrenzen, en *a fortiori* het zich vestigen in een ander land, met steeds meer voorwaarden is omkleed en aan steeds meer belemmeringen en beperkingen is onderworpen. De schaal waarop de verzorgingsstaat wordt georganiseerd kan in principe niet groter zijn dan de schaal waarop men nog voldoende lotsverbondenheid voelt met anderen. Dit is een belangrijke, zo niet de belangrijkste, reden waarom een Europese verzorgingsstaat voorlopig geen reëel perspectief is. Solidariteit en lotsverbondenheid zijn in de praktijk sterk verbonden met het gevoel dat men een gemeenschap vormt met een bepaalde identiteit. Voorlopig blijkt dat gemeenschapsgevoel op een hogere schaal dan die van de natiestaat vrijwel afwezig te zijn. De geschiedenis van de afgelopen 15 jaar heeft zelfs laten zien, dat ook de nationale staat in sommige gevallen nog een te grote schaal bleek te zijn indien zich binnen die staat duidelijk onderscheiden etnische groepen bevinden (zie het uiteenvallen van Joegoslavië, Tsjecho-Slowakije en de Sovjet-Unie).

De verdere integratie in de Europese Unie en de economische globalisering leiden er echter toe dat nationale grenzen steeds meer opengaan. Hoewel de nadruk daarbij ligt op de handel in goederen, diensten en kapitaal, neemt ook de internationale migratie toe. Aangezien legale toegang tot een ander land in de praktijk vaak gelijk staat met de toegang tot de arrangementen van de verzorgingsstaat, dreigt toenemende internationale migratie de nationale verzorgingsstaat onder druk te zetten. Enerzijds dreigen de meest genereuze verzorgingsstaten relatief kansarme immigranten aan te trekken ('socialezekerheidstoerisme'), anderzijds – en direct hiermee samenhangend – dreigt de solidariteit te verzwakken indien deze niet meer wordt ervaren als lotsverbondenheid met de *eigen* gemeenschap, maar als solidariteit met buitenstaanders die een graantje willen meepikken van onze welvaart.

De vraag dient zich dan ook aan of de solidariteit van de verzorgingsstaat zich nog wel moet uitstrekken naar alle legale ingezetenen van een land. Dienen de aanspraken van immigranten op de arrangementen van de verzorgingsstaat niet te worden beperkt? Moet er niet meer sprake zijn van een opbouw van rechten, waarbij iemand alleen aanspraken verwerft indien hij/zij gedurende langere tijd aan de financiering van het stelsel heeft bijgedragen? De facto zou men hiermee een onderscheid maken tussen burgers met alle rechten van het staatsburgerschap en 'aspirant-burgers' die slechts op een beperkt aantal rechten aanspraak kunnen maken.

Een ander aspect van de internationalisering dat de nationale verzorgingsstaten onder druk zet, is de toenemende beleidsconcurrentie tussen landen. Ten gevolge van de internationale concurrentiestrijd en het streven om investeringen van multinationals aan te trekken, zijn nationale staten geneigd hun collectieve uitgaven terug te dringen om een gunstig investeringsklimaat te scheppen en de lastendruk voor het bedrijfsleven zo laag mogelijk te maken.

Deze ontwikkeling roept de vraag op naar de wenselijkheid en mogelijkheid van internationale coördinatie van het sociale en fiscale beleid. Zoals gezegd is het onwaarschijnlijk dat dit zal leiden tot een Europese verzorgingsstaat met omvangrijke inkomensoverdrachten tussen landen. Maar wel is het denkbaar dat er in toenemende mate afspraken worden gemaakt over de minimumniveaus van zowel belastingen als sociale zekerheid. De eerste stappen zijn in de EU op dit terrein reeds gezet via de methode van ‘open coördinatie’ ten aanzien van werkgelegenheid en sociale uitsluiting.

Als de traditionele basis onder de verzorgingsstaat – de lotsverbondenheid met de leden van de eigen gemeenschap die door het lot worden getroffen – steeds meer aan betekenis en relevantie verliest, kan dit niet zonder gevolgen blijven voor de inrichting en organisatie van de verzorgingsstaat. Het staat echter allerm minst vast in welke richting de verzorgingsstaat zou moeten worden aangepast om de toekomstige houdbaarheid ervan veilig te stellen. Twee uitersten waaraan kan worden gedacht, zijn een vrijwel volledige privatisering van de verzorgingsstaat, waarbij de overheid alleen nog optreedt als laatste toevluchtsoord voor wie op geen enkele andere (private) regeling een beroep kan doen, of juist een internationalisering van de publieke verzorgingsstaat, bijvoorbeeld in de vorm van een Europees (of zelfs mondiaal?) basisinkomen. Tussen deze weinig realistische uitersten bevindt zich een breed scala aan alternatieve ‘modellen’ voor de toekomstige verzorgingsstaat.

Het doel van het project ‘solidariteit en verzorgingsstaat’ is om te onderzoeken en te inventariseren welke opties er, in het licht van de geschetste ontwikkelingen, zijn voor de toekomst van de verzorgingsstaat en hoe deze dienen te worden beoordeeld, zowel uit het oogpunt van haalbaarheid als van wenselijkheid. Het onderzoeksresultaat zou moeten bijdragen aan het tot stand brengen van een vernieuwd en duurzaam sociaal stelsel (sociale innovatie).

Hiervoor is het nodig allereerst meer inzicht te krijgen in het begrip solidariteit en de veranderingen hierin onder invloed van de genoemde ontwikkelingen van individualisering en internationalisering. Dit dient zowel theoretisch als empirisch te worden onderzocht. Vervolgens dient te worden nagegaan op welke wijze verschillende concepten van de verzorgingsstaat afhankelijk zijn van (verschillende vormen van) solidariteit. Het kan zinvol zijn hierbij lering te trekken uit ervaringen in andere landen, waar de verzorgingsstaat op een andere wijze is georganiseerd dan in Nederland. Ten slotte kunnen op grond hiervan verschillende ideaaltypen van verzorgingsstaten worden onderscheiden, eventueel in de vorm van scenario’s, die laten zien welk spectrum er bestaat van reële opties voor de toekomstige inrichting van de verzorgingsstaat.

Opzet van het onderzoeksproject

Het onderzoek naar de relatie tussen solidariteit en verzorgingsstaat valt in een aantal deelprojecten uiteen:

- a. wat is solidariteit?
- b. individualisering en solidariteit

- c. internationalisering en solidariteit
- d. de rol van solidariteit in verschillende typen verzorgingsstaat
- e. toekomstscenario's voor de verzorgingsstaat

Ad a. Wat is solidariteit?

Dit is een overwegend theoretische exercitie die bedoeld is om meer helderheid te krijgen over verschillende betekenissen van het begrip solidariteit. Hierbij zal onder meer onderscheid worden gemaakt tussen formele (koude) en informele (warme) solidariteit en horizontale (wederkerige) en verticale (eenzijdige) solidariteit. Formele solidariteit wordt georganiseerd door formele instituties (bijv. de sociale zekerheid), informele solidariteit is gebaseerd op informele, persoonlijke banden (bijv. tussen vrienden of familieleden). Horizontale solidariteit is gebaseerd op eigenbelang (bijv. een verzekering) en verticale solidariteit op mededogen (bijv. een aalmoes of ontwikkelingshulp). Verschillende vormen van solidariteit kunnen op verschillende wijzen worden georganiseerd: door de (nationale, subnationale of supranationale) overheid, door het maatschappelijk middenveld (vakbonden, consumentenorganisaties, 'onderlinge' ziekenfondsen, etc.), door informele lokale netwerken (gezin en familie, vriendenkring, buurt, etc.) en door commerciële ondernemingen (verzekeringsmaatschappijen e.d.).

Ad b. Individualisering en solidariteit

Ook van het begrip individualisering dient eerst nauwkeurig te worden aangegeven wat hieronder kan en moet worden verstaan. Twee belangrijke kenmerken van individualisering zijn de toenemende pluriformiteit in opvattingen en gedrag en het zwakker worden van de band tussen individuele opvattingen en gedrag en de sociale groep waartoe men behoort. Op theoretische gronden wordt nagegaan welke consequenties individualisering heeft voor de verschillende vormen van solidariteit. Vervolgens wordt de relatie tussen individualisering en solidariteit empirisch onderzocht. Hiertoe wordt eerst nagegaan in welke mate er daadwerkelijk sprake is van een individualiseringstrend. Vervolgens wordt nagegaan welke veranderingen zich voordoen in de solidariteit, zowel in de opinies van de bevolking (zegt men bereid te zijn anderen te ondersteunen?) als in het feitelijke gedrag (bijv. donaties, informele onderlinge steun e.d.). In welke mate gaat individualisering gepaard met een afname van de steun in woord en daad voor collectieve belangen en instituties?

Ad c. Internationalisering en solidariteit

Ook dit onderdeel begint met een nauwkeurige omschrijving en indeling van het begrip internationalisering. Hierbij dient in ieder geval te worden onderscheiden tussen verschillende 'zaken' waarop de internationalisering betrekking kan hebben: goederen, diensten, kapitaal, arbeid. Empirisch wordt onderzocht in welke mate er sprake is van internationalisering in deze verschillende dimensies.

Vervolgens wordt op theoretische gronden nagegaan welke consequenties verschillende vormen van internationalisering kunnen hebben op de verschillende aspecten van solidariteit. Vraagt internationalisering om een lager (subnationaal) of juist een hoger (supranationaal) niveau om de solidariteit te organiseren? Daarna wordt onderzocht of er in de praktijk een samenhang kan worden waargenomen tussen internationalisering en de organisatie van de solidariteit. In welke mate doen zich bijvoorbeeld verschillen voor tussen landen die samenhangen met de verschillende mate waarin zij blootstaan aan internationalisering? Kennen kleine, open economieën een andere organisatie van de solidariteit dan grote, meer gesloten economieën?

Ad d. Solidariteit en verzorgingsstaat

Er kunnen verschillende typen verzorgingsstaat worden onderscheiden die in verschillende mate een beroep doen op de solidariteit van de bevolking. Een bekende indeling is het onderscheid van Esping-Andersen in sociaal-democratische (Scandinavische), corporatistische (continentale) en liberale (Angelsaksische) verzorgingsstaten. Wellicht is het zinvol hiernaast nog een of enkele andere ideaaltypen van verzorgingsstaten te onderscheiden. De indeling van Esping-Andersen is gebaseerd op verschillen tussen landen in mate waarin en de wijze waarop de verzorgingsstaat solidariteit organiseert en burgers minder afhankelijk maakt van de grillen van de markt ('decommodificatie'). Men zou dus kunnen zeggen dat de verschillende verzorgingsstaattypen verschillende vormen van solidariteit representeren. Er is echter weinig bekend over de relatie tussen deze verschillende organisatievormen en de beleving van solidariteit in verschillende landen. Daarom zal empirisch worden nagegaan in hoeverre de verschillen tussen deze verzorgingsstaten samenhangen met de opvattingen over en beleving van solidariteit in die landen.

Ad e. Toekomstscenario's voor de verzorgingsstaat

Op grond van de in de eerste vier deelprojecten onderzochte trends in de solidariteit, individualisering en internationalisering, wordt in dit laatste deelproject een aantal toekomstscenario's voor de verzorgingsstaat ontworpen. In de verschillende scenario's ligt de nadruk op verschillende aspecten van de solidariteit. Zo zal een scenario waarin de nadruk ligt op formele verticale (eenzijdige) solidariteit haast per definitie een strikt begrensde verzorgingsstaat zijn, met scherpe toelatingscriteria op een geografisch beperkte (wellicht subnationale) schaal. Een scenario waarin formele horizontale (wederkerige) solidariteit centraal staat, zou daarentegen een veel meer open verzorgingsstaat met wellicht zelfs een supranationaal karakter kunnen opleveren. Toetreding tot de verzorgingsstaat wordt dan vooral bepaald door de bereidheid en capaciteit om er naar evenredigheid aan bij te dragen. Scenario's waarin de nadruk ligt op informele solidariteit resulteren in een terugtrekkende overheid op het gebied van formele zekerheidsarrangementen, maar een sterk ondersteunende rol ten aanzien van kleinschalige lokale gemeenschappen. De verschillende typen verzorgingsstaat zullen worden beoordeeld op grond van hun realiseerbaarheid (in het licht van de geschetste ontwikkelingen),

economische efficiëntie, in- en uitsluiting en rechtvaardigheid (bijv. in termen van inkomensongelijkheid).

Activiteiten en vormgeving.

De totale looptijd van het onderzoeksproject bedraagt drie jaar. De subsidieaanvraag behelst niet alleen het onderzoek zelf, maar ook een aantal andere activiteiten die De Burcht zal organiseren. De Burcht stelt zich immers ten doel om wetenschappelijk onderzoek, de beroepspraktijk en de dagelijkse ervaring van burgers met elkaar in contact te brengen. Het ligt dan ook in de bedoeling om gedurende de looptijd van het project op uiteenlopende manieren de interactie en communicatie met de 'buitenwereld' te onderhouden. De opzet en tussenresultaten van de deelprojecten zullen worden besproken in workshops met externe deskundigen. Ieder deelproject zal worden afgesloten met een congres of symposium waarop de resultaten worden besproken en bediscussieerd met een geïnteresseerd publiek. Mogelijke thema's van deze congressen en symposia zijn:

1. Wat is solidariteit? (Is solidariteit een kwestie van altruïsme of van eigenbelang? In hoeverre is de moderne burger nog solidair met anderen?) Hierover verschijnt na afloop van het deelonderzoek een publicatie. Ook zal er een minicongres worden gehouden en een tentoonstelling over solidariteitsuitingen in de loop der jaren.
2. Organisatie van solidariteit in de individualiserende samenleving (Wat is de rol van verschillende partijen - overheid, lokale gemeenschap, sociale partners - bij de organisatie van de solidariteit?) Hierover verschijnt na afloop van het deelonderzoek een publicatie. Tevens worden er een expertmeeting en een publieksdebat georganiseerd.
3. Solidariteit in de internationaliserende wereld (Kan solidariteit nog op nationale basis worden georganiseerd, of dient zij naar subnationaal of supranationaal niveau te verschuiven?) Hierover verschijnt na afloop van het deelonderzoek een publicatie. Er wordt een symposium georganiseerd met Europese deelneming (Europarlementariërs of zo mogelijk commissarissen).
4. Het draagvlak voor de verzorgingsstaat (Wat zijn de sociale voorwaarden voor het instandhouden van de verzorgingsstaat? Hoeveel draagvlak is er onder de bevolking voor de huidige verzorgingsstaat?) Hierover verschijnt na afloop van het deelonderzoek een publicatie. Er worden een expertmeeting en zo mogelijk twee publieke debatten georganiseerd.
5. Alternatieven voor de huidige verzorgingsstaat (Ministelsel, privatisering, basisinkomen, sociale dienstplicht, levensloopregeling, etc.) Over het gehele project en het laatste onderzoek wordt een vijfde publicatie uitgebracht. Het project wordt afgesloten met een tentoonstelling over de alternatieven voor de toekomst. Tevens zal er een groot slotdebat worden georganiseerd.

Behalve met een congres of symposium wordt ieder deelproject afgesloten met een of meer publicaties. Daarbij valt zowel te denken aan artikelen in wetenschappelijke vaktijdschriften, als aan bijdragen aan populaire media (bijv. de opiniepagina van dagbladen) en toegankelijke brochures. Indien mogelijk zal voor het gehele project, samenwerking worden aangegaan met één van de landelijke dagbladen. Verder zal over één of enkele thema's een expositie in De Burcht worden georganiseerd, waardoor de museumfunctie in relatie wordt gebracht met de onderzoeks- en debatfunctie van De Burcht. Het totale project zal worden afgesloten met een meer omvangrijke publicatie. Daarnaast ligt het in de bedoeling dat uit het project een dissertatie voortvloeit. Gezien de omvang van en de politiek maatschappelijke relevantie van de projectinhoud is het denkbaar dat de onderzoekscomponenten tijdens de looptijd moet worden uitgebreid. In dat geval zullen ook andere projectfinanciers worden benaderd.